

Kovida Shloka #12 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 45

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya –
<https://www.youtube.com/watch?v=YgVJj-hrfzo>
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPs_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 -
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/>

Class notes for this shloka

45. श्लोकः

मूलपाठः

स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद ।

दिनावसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः ॥ २.४५ ॥

पदच्छेदः

सः, त्वम्, मदीयेन, शरीरवृत्तिम्, देहेन, निर्वर्तयितुम्, प्रसीद, दिनावसानोत्सुकबालवत्सा, विसृज्यताम्, धेनुः, इयम्, महर्षेः

अन्वयार्थः

- सः त्वम् = समीपम् आगतप्राणी एव यस्य आहारः तादृशः त्वम्
- मदीयेन देहेन = मम शरीरेण
- शरीरवृत्तिं निर्वर्तयितुम् = देहस्य निर्वहणं कर्तुम्
- प्रसीद = प्रसन्नो भव
- दिनावसानोत्सुकबालवत्सा इयम् = दिनान्ते मातुः प्रत्यागमनाय उत्कण्ठितः यस्याः वत्सः तादृशी एषा गौः
- महर्षेः धेनुः इयम् = वसिष्ठाचार्यस्य गौः एषा

- विसृज्यताम् = मुच्यताम्

अन्वयः

सः त्वं मदीयेन देहेन शरीरवृत्तिं निर्वर्तयितुं प्रसीद । दिनावसानोत्सुकबालवत्सा इयं महर्षेः धेनुः विसृज्यताम् ।

आकाङ्क्षा

- प्रसीद
 - कः प्रसीद? त्वम्
 - कीदृशः त्वम् ? सः
 - किं कर्तुं प्रसीद? निर्वर्तयितुम्
 - कां निर्वर्तयितुम्? शरीरवृत्तिम्
 - केन निर्वर्तयितुम्? देहेन
 - कीदृशेन देहेन? मदीयेन
 - विसृज्यताम्
 - का विसृज्यताम्? इयं धेनुः
 - कस्य धेनुः? महर्षेः
 - कीदृशी धेनुः? दिनावसानोत्सुकबालवत्सा
 - केन विसृज्यताम्? त्वया

तात्पर्यम्

हे सिंह ! 'त्वं मम शरीरेण स्वबुभुक्षां शामय । हि यदि धेनुः तव पारणा तर्हि गुरोः यज्ञसम्पद् विनष्टा भवेत् । अपि च दिनान्ते कदा नु अम्बा आगमिष्यति इति उत्कण्ठितः अस्याः वत्सः तदर्शनात् व्याकुलः भवेत् ।' मम वचनम् इदम् अवेक्ष्य त्वं एनां परित्यज ! मयि प्रसन्नो भव ।'

'उत्सुकबालवत्सा इत्यनेन पदेन द्वयोरपि (नन्दिन्याः तद्वत्सस्य च) सम्भावितः नाशः सूचितः ।

पदविवरणम्

- मदीयेन = मम अयम् (देहः) - मदीयः, तेन ।सम्बन्धार्थे 'ईय' तद्धितप्रत्ययः ।
- शरीरवृत्तिम् = शरीरस्य वृत्तिः शरीरवृत्तिः, ताम्
- निर्वर्तयितुम् =निर् + वृत् "वृत्तुं वर्तने" + णिच् + तुमुन्
- प्रसीद =प्र + सद् "षट् विशरणगत्यवसादनेषु", लोट्., म.पु., ए.व. । लटि सीदति । 0990 and 06.0163 – present in both ganas ।

- दिनावसानोत्सुकबालवत्सा
 - दिनावसानम् = दिनसय अवसानम्
 - बालः वत्सः = बालवत्सः
 - दिनावसानोत्सुकबालवत्सा = दिनावसाने उत्सुकः बालवत्सः यस्याः सा
- महर्षेः = महान् ऋषिः, तस्य
- विसृज्यताम् = वि + सृज् “सृज् विसर्गः”, कर्मणि लोट्., प्र.पु., ए.व. । लटि. सृज्यते ।

छन्दः

- वृत्तम्- उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://nivedita2015.wordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- सः त्वम् =You, one who is such a person
 - प्रसीद =be pleased
 - शरीरवृत्तिं निर्वर्तयितुं =to accomplish the subsistence of the body, i.e., to appease your hunger,
 - मदीयेन देहेन =with my body
- विसृज्यताम् =Let go
 - इयम् =this
 - महर्षेः धेनुः =the great sage’s (महर्षि) cow (धेनु)
 - दिनावसानोत्सुकबालवत्सा =she whose young (बाल) calf (वत्स) is eager (उत्सुक) (e., eagerly awaiting her arrival) at the end (अवसान) of the day (दिन)